

Yetmişdokuzuncu Konferans

Sakarya Bibliyografyası

ve

M. ZEKAİ KONRAPA

Hazırlayan

Z. F. FİNDİKOĞLU

— I —

Sosyal Araştırmanın konu ile ilgili bibliyografik hazırlıklı mümkün olacağını söylemeğe lüzum yoktur. Sakarya ilinin 1967 yılında imdadımız zaman bu ihtiyacı fazlası ile hissettik. Zira ilin sosyolojik ve ekonomik jeni bir çevredir. İskânı hemen hemen Nüfus artışıyla ilgili kâzî tedbirler için bu hüküm çok doğrudur. Ele geçen yıllarda sosyolojik araştırmalar yapmak çok güçtür. Araştırmacılar bu işi göreyim için emeklerini, emektedirler.

Buna rağmen ilk kaynakları burada son seneler içinde emeklerini bahsedilen yine bir şeyler bulunuyor. İşte bu etüd o kaynakları meydana koyuyor. Değeri azlığı ile ölçülü olarak kıymetli emekleri emeklerinin yaşayan veya âhirete göçen sahiplerine S.S.A.M. minnet eder.

Sakarya İl Yıllığı : 1967, Hazırlayan Heyet : Vali Muavini Nihat Tahiroğlu riyasetinde Vilâyet Maiyet memuru Ahmet Yıldırım, Adapazarı Ticaret Lisesi öğretmenlerinden İlhan Bozkurt, Işıl Yıldırım, Sevil Özdemir, ve Ortaokul Resim öğretmeni H. Gürsel'den kurulu bir heyet. İçişleri Bakam Dr. Faruk Sükan ve Sakarya Valisi Naci Çerezci'nin maksadı anlatan birer Önsözü, ilgili resmî şahsiyetlerin, Vilâyet mülki ve askerî zevatın, çevrenin tesislerine ait zengin fotoğraflar, İstatistikler Sf. 327, İstanbul, Garan Matbaası, 1970.

Tanzimat! Kültür, idare tarihimizin bir halkasının adı olan bu kelime altında görülen işler, uyandırılan cereyanlar, yapılan hareketler hakkında hayli görüşler ortaya atıldı. Bunları kimi menfî, kimi müsbet. Bir kanaate göre, Tanzimat, İmparatorluk sonunda içtimaî uzviyetin bir kopukluğu, uzvî tekamülü durdurucu bir hareketi temsil eder. Bir başka telâk-

kiye göre Tanzimat, artık zaruret teŖkil eden AvrupalılaŖma baŖlangıcı. Menfî davranıŖın sahihlerine göre keŖki bu kopma olmasaydı. Avrupa cemiyetleri gibi Ortaçağın uzaması sonunda kendiliğinden yeni zamana kavuŖma gibi yenilik görülürdü. Fakat ne yapalım ki, vakıalar arasma baŖka telakkiler karıŖtı. Medresemiz, eski Avrupa'nın Teoloji seminerleri — ki bizim Medresemiz demektir —, tedrici bir Ŗekilde XV. asırdan sonra üniversitelere inkilâp etti. Fakat Tanzimat, eskiye de dokunmadı. Medrese yanında Mektep, Ŗer'eye mahkemeleri yanında Garpteki Mahkemeler vücude geldi. Bu nevide temel müesseselerde hâsıl olan ikilik, bi-fındığı gibi, 1923 de izale edildi.

Biz yine de Tanzimat'ın müsbet taraflarını ele alalım. Tanzimat tarih Ŗuuru getirdi. Ŗehirlerin, vilâyetlerin tarihine karŖı ilgi gösterdi. Bu arada Bâb-ı Âli'den bir emir vilâyetlere gönderildi. TaŖra hemen ciddi- yetle bu emre sarıldı, mümkün olabilen rakkam, yazı ile eski idarî taksimattaki geniŖ Vilâyetlerin "Salname" leri vücude geldi. Fakat 1908 de ardı kesildi. Derken 1960 sonrası Türkiye'nin bir Dahiliye Vekili, bu defa Ankara'nın Dahiliyesi 67 Vilâyete bu Salnâmelere adetâ devanı edilmesi emrini gönderdi. Cumhuriyet'in Kırkinci senelerinde, eski Salnâmelerden ilham almıyor, belki de faydalandığı bu neŖriyatın yeni serisini ortaya koymak istiyordu.

Uzviyetin hal ve ahvali ile alâkadar bir meslekin sahibi Dr. Faruk Sükan, sevk - i kader ile el attığı İdare mesleğini de ilk mesleğinin adetâ bir uzaması Ŗeklinde telakki ederek hastaya gemiŖi hakkında sorulan salleri bu defa içtimaî ve idarî uzviyete soruyor. Bir Dahiliyecisi, Dr. Faruk Sükan bu telâkkiye nasıl tutkun olduğunu vaktiyle bana anlatmıŖtı. O tutkunluğun tatbiki ânı gelmiŖti. 67 Vilâyete bir emir gidiyor : — Yıllıklar vücude getirilmesi. Ŗimdiye kadar benim vâkif olduğum on Vilâyet bu emri yerine getirdi.

Emirin bir nüshasını da Ŗimdi bahis konusu edeceğimiz Sakarya Valisi Ertuğrul nler'e gönderiliyor. Birgün arkadaŖlar ve talebelerle Sakarya Vasili Sayın nler'i ziyaretimizde, arkadaŖlarımızın alâkalandığı Vilâyet meseleleri hakkında dolabında hazırlanmıŖ istatistikleri gstermiŖti. Sonradan anlagıldı ki, Dr. Faruk Sükan'm emrine tâbi olarak yavaŖ yavaŖ ilerideki "Sakarya Yıllığı" için malzeme toplanıyordu. Arkasından gelen baŖka bir Vali, Alâeddin EriŖ, ayni Ŗekilde malûmat toplamağa devam etti. Bir aralık Sakarya Zelzelesi, vilâyet konağını alıŖma huzurundan alıkoydu. Alâeddin EriŖ'in yerine gelen Naci erezci, yeni bir alıŖma ekibi ile modern biçimdeki "Salnâme" yi, Sakarya Yıllığını tahakkuk ettirdi. Bu tahakkuk ânı, her ne kadar "Yıllık" ananesini kuran Bakanın

mensup olduğu siyasî partinin hareket şuuruna bir marazın musallat olduğu âna rastladı ise de, adım bir defa atılmıştı.

Yıllık hazırlayıcılığım yapan heyet Sakarya Vali Muavini Tahiroğlu Nihat bey'in fikri takibi ve sebatı sayesinde Yıllık bir İstanbul Matbaasında basıldı. Yıllığı, Sakarya Bibliyografisi hakkında hazırladığımız bu monografi ile tanıtmak istiyorum.

1 - 2. Bölüm : Resmî sektör, 3. Nüfus, 4. Coğrafyası, 5. Tarihi 6 - 7 Sosyal ve kültürel hayatı, 8. Turizm, 9. Ekonomik hayat, 10. Ulaştırma, 11. Mahalli idare.

1 - 2, Bölümler, Vilâyetin idarelerince resmî kaynaklardan derlenip toplanmış, bunlardan bir kısmı üzerinde ilgili kimselerce yorumlar yapılmıştır. Böylece 300 sahifeyi aşan YILLIK, biri istatistiklerden, cetvellerden, listelerden... ibaret olan, bir kısmı adları belirli yerlerde zikredilenler tarafından yapılmış yorum, tefsir mahiyetinde izahlardan mürekkep bulunan paragraf ve bentlerden vücade gelmiştir.

Hazırlanması sekiz yıl kadar süren YILLIK, yukarıda başlığımı zikrederken değerli Vali Muavini Tahiroğlu Nihat Bey idaresinde çoğu öğretinen olan ekip üyelerinin adını zikretmiştik. Fakat anlaşılıyor ki, eserin başlıca bölümlerini, Vilâyetin çeşitli idare hayatında bulunan kimseler hazırlamışlardır. Bunlar arasında sosyo - kültürel bölümde Vilâyetin folkloru, el sanatları yer almaktadır (Sf. 129-140) Maarif müesseseleri etrafındaki kısım (Sf. 141-166), meslekî teşekküller ve kooperatiflere dair olan bölüm (230-234) faydalı notları ihtiva ediyor Hususiyile dış memleketlere giden işçilerle, ilgili malûmat, konu ile meşgul akademik müesseselerdeki araştırmacılar için faydalı. 1965 de başlayan yabancı memleketlere işçi gönderme 1968 e kadar devam ederken 1968 deki zelzele felâketi yüzünden Sakarya özel bir muamele görüş, öncelikle tatbik edilmişti (238). Sosyal ilimlerle alakalı müesseselerin kitaplıkları gerek şimdiye kadar hazırlanıp basılmış olan bu Yıllık, gerek memleketi tanıma yönünde, gerek ileride gözönüne alınacak tenkitleri kendi neşriyatlarında yapma bakımından gözönünde bulundurmalıdır. Şehirleşme hareketlerini takip hususunda YILLIKLAR faydalı kaynak olabilirler. Böylece içinde yaşadıkları çevrenin sosyal bilgisini, o çevrenin orta, yüksek öğretim müesseselerindeki öğrenci gençlere tanıtmakta terbiyevî faydalar düşünülebilir. Hele tarih, sosyoloji, iktisat gibi disiplinlerle ilgili olan öğretici zümre mensupları da her sene yenilenmeleri temenniye değer olan bu kaynak eserlerin hazırlanmasına katıldıkları takdirde çevre bilgisine hizmet etmiş sayılacaklardır.

Vilâyetlerce “Salname - Yıllık” çıkarma siyasetinin yeniden ele alındığı sıralarda bir S.S.A.M. kurulmuş, bir tek Vilâyetin ekonomik ve sosyal problemlerini ele almayı tasarlamıştı : SAKARYA. Aynı devrin Valisi Ertuğrul Ünlüer, sonra onu takip eden A. Eriş, Naci Çerezci, bu Derneğin varlığına vakıf idiler. Hattâ Dernek, Nizamnamesine göre her Valiyi kendine Fahrî Reis bile seçmişti. Her nasılsa ne “Yıllık” hazırlayıcıları böyle bir Derneğin mevcudiyetinden haberdardılar, ne de “Yıllık” içinde Derneklere işaret etnasında Derneğe yer verilmiştir. Belki “Yıllık” ın Devleti ve bir Vilâyetin en yüksek makamına temsil etmesi yanında alalâde Derneklerden birüne, bir bakıma ehemmiyet verilmemiştir. Halbuki ilmî ve hakşinas bir davranış, yedi seneden beri bir Üniversite bölümünün hocalarını, içlerinde Adapazarı’nın kendi Üniversiteli evlâdı talebelerini bir araya getirip bir memleket köşesinin dâva ve problemlerini tanıtmaya ve tanıma yolundaki gayretlerinden de faydalanmayı gerektirirdi sanıyoruz. Her ne ise vakta şu ki, Dernek, 1970 sonunda zarif şekilde basılmış bir *Sakarya Yılığı* karşısında kaldı. Tabii Sakarya Bibliyografyasına bir katkı olması yönünden çok sevindik. Yalnız bibliyografya kısmında Derneğin çıkardığı 20 ye yakın eserden faydalanılmamasını şartıcı bulduk ise de, yine memnun olduk. Hattâ bizim monografimizde görülen Sakarya’yı tanıtıcı başka yayımdan da bahsedilmemesi, Yıllık hazırlayıcılarının kendilerine mahsus bir usul düşündüklerini mülâhaza ettik. Dahası var : “Salnameler” gibi yeni “Yıllık” larda adlarının belirttiği gibi, her sene yenilenecektir. Bu suretle Sayın Dr. Faruk Sükan’ın açtığı çığır kendisinin bu vazifeden ayrılmasına rağmen halelleri tarafından idame edilirken, bizim mütevazi neşriyatımız da toptan ele alınacaktır.

Bütün diğer çıkmış yıllıklar gibi Sakarya için de ilk tasavvuru ortaya atan Dr. Faruk Sükan’la tasavvurun gerçekleşmesinde hizmetleri geçen İdare âmirleri ile yardımcılarına teşekkürü bir borç biliyoruz.

— II —

Milli mücadelede Adapazarı - Hendek - Düzce - Bolu ve yöresi Ayaklanmaları, Yazan : Süreyya Şehitoğlu Sf. 1-112, Ankara 1970.

Sakarya bibliyografyasını tamamlarken son olarak değerli bir idarecimizin bu başlık ve ünvanı taşıyan bir eserini ele alıyorum. Önce eser sahibini tanıtmak isterim.

Doğu’nun yetiştirdiği bu kıymetli müellif Tortumlu olup, babası Hami Beyin Sarıkamış Orman idaresinde memur bulunduğu zamanlarda

döğmuş, ilk tahsilini Tortum'da, Liseyi Erzurum'da bitirdikten sonra Mülkiyeye girmiş, idare hayatına atılmıştır. Arada bir resmî hayattan serbest avukatlık hayatına Erzurum'da atlamış, tekrar idareye intisab etmiştir. Gerek Devlet hizmetinde, gerek serbest kaldığı zamanlarda memleket hâdiselerini müşahade hususunda üstün bir alâka gösteren Şehitoğlu, bu müşahadelerini edebi bir çerçeve ve ilmi bir üslûpla halk efkârına nakletmek arzusuna bazan idareciliğin meşakkatli hayatı ile uzlaştırmaya çok iyi bilmiş ve şu eserleri viücade getirmişti :

— İspir müdafaası (Erzurum kazalarından İspir'in I. Dünya Harbindeki Moskof istilâsından kurtuluşu).

— Erzurum Manileri (Erzurum ve çevresine has Manileri ilk defa bu eserle de folklorcularımıza sunuluyor. Eser, Tortum Kalkınma Derneğince neşredilmiştir).

— "Erzurum'dan çizgiler", "A. Einstein ve Manevî ilimler", "Hürriyete dair", "Yarıda kalan rü'ya" ve şimdi tanıtmağa çalıştığımız "Millî Mücadelede Adapazarı".

— Basıma hazır "Bakû Kurultayı", "Millî Mücadelede Halide Edip", "Bir İdarecinin Not Defteri", (Müellif, "Belgelerle Türk Tarihi Dergisi" yazarları arasında bulunuyor).

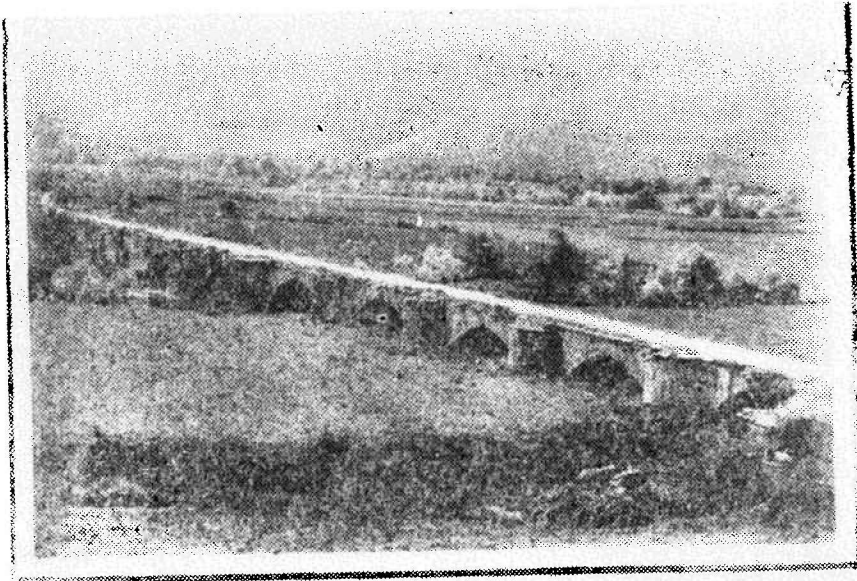
Görülüyorki genç idareci, aynı zamanda yakın tarihimizin de bir tarihçisidir. 1919-1923 arası tarihçeyi, kendisinden çok yaşlı olan nesillerin hafızalarından kendi hafıza ve sonra da kalemine aktarma etmesini bilen genç bir ilim adamı hüviyetini taşımaktadır. Şimdi Handek Kaymakamlığında bulunurken, Doğu'nun olupbitenlerini anlatmasını Batı'da aynı devrede olupbitenleri anlatma ile tamamlamak istiyor. Önsöz'den şu satırları nakledelim:

Millî mücadelemiz, dünya tarihinin en dikkat çekici ve düşündürücü olayıdır... Hissi açıdan aklın alamıyacağı şartlar içinde çok kuvvetli iç ve dış engeller karşısında dahi bir baş ve etrafından bir avuç inanmış kişilerin bir tutam maya ile yoğurt yapması denebilir. Hâdisenin bu tarafı çok destanıdır... Hele yoktan bir Devlet kurulduktan sonra..., Millî mücadele içinde geçen ayaklanmalar dizisi daha önemli ...Objektif bir gayret ile yazmağa çalıştığımız Ayaklanmalar zinciri içinde en mühim nokta din sömürüsüdür... (Sf. 5).

Şehitoğlu'nun eserinde bu düşünce hakim bulunmaktadır: Yalnız muharrir ayaklanmaların hikâyesine girişmeden önce, eserini okuyan yeni nesillere vak'aların tablosunu göstermeğe çalışıyor. Mevcut kaynaklardan titiz bir araştırmacı olarak faydalanan, üstelik şimdi mülkiye amirliğini yaptığı, çevrenin yaşlıları ile temas ederek "yazılı" ya "şifahi" hikâyeler katan Şehitoğlu Süreyya Bey, yarınası önceki hazin olupbi-

S. S. A. M. Üyelerinden Bir Grup

Sakarya'daki Eski Eserlerden Bir Köprü

tenleri yaşanan bir realite haline sokmaktadır. 13 Nisan ile 31 Mayıs 1920 arasındaki Düzcce isyanı (Sf. 29), Hendek hâdisesi ve Mahmut Beyin şehadeti (Sf. 35) Taraklı, Mudurnu olayları (Sf. 53) Beypazarı, Gerede hâdiseleri (Sf. 56) Ali Fuat Paşanın kat'i neticeli gayretleri ve Çerkes Etem ...'in (Sf. 81) Mahalli isyanlardan sonra Kuvayı Milliyeye karşı İstanbul Hükümetince teşkil edilen ve bugünkü İstanbul Üniversitesinin çanlandırılmış ön meydanında çadır kuran ücretli başıbozuklardan kurulu Kuvayı İnzibatiye ve bir isim: Ahmet Anzavur vak'ası. Buradan sona eren vukuat sonunda bir netice: bütün bu hâdiselerin sebepleri içinde en tesirli, başka hedeflerin peçesi olan, derinlenmesine işleyen mukaddes din duygusunun sömürülüşü, millî mücadele bittikten sonra da ortaya çıkacak...

Esasen Yunanlılar, bugünkü Sakarya İlinin kasaba ve köylerine girdikleri zaman (Hain Kemalistleri yok etme) gayesile yardıma geldiklerini söylüyorlar. Sarıklıları memnun etmek için bin türlü hokkabazlık yapıyorlar. Her ezan okunuşunda süngü takmış Yunan askerleri sokaklara dağılıp kahvelerden halkı zorla kaldırarak Cami'lere gönderiyorlar ve onlara nasihat ediyorlardı: — **Dininize saygılı olmalısınız** (Sf. 106)!!

Şehitoğlu daha sonra okuyucusunu Milâdî üçüncü asra götürmektedir? niçin? Çünkü hâdiseler zincirinin ucu Pontus'a dayanmakta:

"Merzifondaki Amerikan kollejinin öğretim ve idare kurulunun yardımları, Rumları kıskırtması ile başlangıcı yarım yüzyıla uzanan PONTUS CEMİYETİ adı ile bir Dernek kurulmuş idi. Dernek 1910 da bir İhtilâl Teşkilâtı meydana getirdi. İkinci bir paralı Dernek buna eklendi: Mukaddes Anadolu Rum Cemiyeti. Daha sonra kollej müdürünün ele geçen bir mektubu¹.

Sonra Marsilyada toplanan Pontus Kongresi Başkanı Konstantidis'in bir başka telgrafı şöyle demektedir: "Pontos ve çevresinde meydana gelen vukuat için alâkanız gerekir. Bu bölgenin Ruslar tarafından boşaltıldıktan sonra tekrar Türk hâkimiyetine giremeyeceğinden Rus hududunda Sinop'a kadar bir Cumhuriyet kurulması için şiddetli müdahalenizi isteriz." (Sf. 109).

Eserin son sahifesi müellifin faydalandığı kaynaklara hasredilmiştir.

Görülüyor ki, eser, Sakarya tarihçesinin 1919 - 1923 halkası için bilgi verdikten başka, umumî Türklük ve Türk Anadolu için de problemin

1) Bu pek dikkat çekici Nâme'nin işte birkaç satırı: "Hıristiyanlığın en büyük rakibi Müslümanlık ve Türkiye. Bu memleketi yıkmak için Ermeni ve Rum dostlarımızı terketmemeliyiz... Alevilere de mezhep serbestisi tanınır aonlar da bize katılacaktır..." Sf. 108!

daima üzerinde durulması, daima dinamik kalması için gereken tarih felsefesini okuyucuya telkin etmek istiyor. Bugün uyamak bir *Yaşayan ve yaşayan millî tarih* görüşünden mahrum yetişen Türk gençliği, ne hazindir ki, eserin neşredildiği yıl, aynı Kuvayı İnzibatiyenin İstanbul'da karargâhı eski Harbiye Nazareti ve Yeni İstanbul Üniversitesinin aynı iç meydanında D. G. denen millî ihanet ve fesat teşkilâtı ile mânen birleşmektedir. Eserin bir ikinci basımında ücretli Kuvayı İnzibatiye Karargâhı neferleriyle, sol yumrukların havaya kaldıran D. G. takımlarına ait 1920 ve 1970 yılları İstanbul gazetelerinde çıkmış fotoğrafların bazılarını meseleyi müşahhaslandırmak maksadı ile neşredilmeli!

Doğuda ve Batıdaki idarî hizmetlerini, ilmî gayretleri ile hamlelendiren eski İspir. yeni Hendek kaymakamı Şehitoğlu Süreyya Beyi, ender idareci ve ilim âşığı insan tipinin bir asıl nümunesi olarak camî gönülden tebrik edelim.

— III —

Bolu İivası Salnamesi, 1921-1922, Bolu Hükümet matbaası, Sf. 1-672

Tanzimatda tatbikine başlanan "Salname" neşri âdeti II. Meşrutiyetin sonlarına, hatta hemen hemen Cumhuriyet devrine kadar, gittikçe ihmal edilerek devam etmiştir. Bolu Salnamesi en son neşredilebilenlerden biridir ve sonuncusudur. Ayrıca bir hususiyeti de şu noktada görülüyor: Bütün Salnameler, vilâyetlerce neşredilmiş, kolektif, resmî, bir öncekinin ekseriya birkaç tarih değişikliği ile tekrar edilen yayımlardır. Vilâyet dairelerince kayıtlanan malumatın anonim neşridir. Bu arada, bazıları belli şahısların şahsî gayretleri eseri olup müellif imzaları vardır. Meselâ, en eski bir Erzurum Salnamesi Vilâyet Matbaa Müdürü Ahmet Efendi'nin, 1921 tarihli Bolu Salnamesi büyük kısmı ile, bilhassa Bolu ve çevresine ait olanı ile II. Meşrutiyette Vilâyet idadisi tarih muallimi M. Zekai Beyin telifi sayılır. Biz burada yalnız Sakarya ile dolayısıyla ilgili bu ikinci nisâli ile alacağız.

Müellif, geniş bir Tarih şuuru ile hareket ederek Seyhun ve Ceyhunu nehirlerinin mecralarını takiben Bahri Hazere kadar götürmekte, oralarında nehirlerin kumlara batması, arazinin tuzlu kumlardan ibaret bulunması, o yerlerde yaşamın imkânsızlığı dolayısıyla daha münbit arazi bulmak fikriyle Seyhunu geçtiklerini, İran'ı çöğniyerek bir taraftan Garb diğer taraftan Cenuba doğru inerek Elcezire'ye yayıldıklarını bildirmek-

tedir. Garbe gidenler Anadolu'yu istiladan sonra Rumeliye geçmişler, fakat kısmı a'zama Anadolu'dan Rumeliye geçmişler, çoğu Anadolu'da yerleşmişlerdi. İşte Anadolunun ilk ahalişi *İskit* namını verdikleri, haklarında birçok menkıbeler rivayet ettikleri eski Türklerdi".

Türkün izlerini taşıyan birinci "Umumî Kısım" dan (Sf. 1-136) sonra İslamiyet ve Müslüman Devletlere ait vakayi fihristi, asr-i saadeti, Hülefa'yı, sonra Emevi ve Abbasîleri, Selçukileri, Devleti Osmaniyeyi ihtiva ediyor (Sf. 137-170) "İslâmiyet 300 yıl zarfında "Arabistanm, Rikistan-i bîpayanını, nurlara nuru irfana gark etmek suretile bedevi Arablara bir ruhu maali ...isâr eyledi... Çöller kâşanelere, bedavet medeniyete, cihani vahşet bir güzari marifete tahavvül eyledi. Fakat pek yazık ki bu inkılab-i hayretengizi parlaklığı ile ma'kusen mütenasip olmuştu. Nuru İslâmiyet az devam edebildi. Bir taraftan İranın, diğer taraftan ve daha sonra Hindin bütün hürafeleri İslâmiyete girdi. "Hürafattan Hakikate, kadim Yunan ve Roma âleminin en büyük kısmını istila ederek az zaman zarfında İspanyadan tâ merkezi Asyaya kadar bütün şimali Afirka boyunca cesim bir Devlet, kudsi bir Hilafet kuran Müslümanların saf ahlâkı, necib hikemiyatı, sade ve kanaatkârane maişetleri tebeddül etmeğe, itikadın bir kavimden diğerine intikalinde duçar olduğu tahavvulat kanunu, İslâmiyette de hükmünü yürütmeğe başladı. Yıldırım sürati ile terakkinin en son kademesine kadar çıkan medeniyet-i fazıla-i islamiyye maalesef yine aynı süratle sukute başlamıştı.. Medeniyeti İslâmiyye tarihi derki: "Zuhuru İslâmdan bu âna kadar teessüs eden Düvel-i İslâmiyenin miktarı 164, e çıkmakta, Arap, İranh, Türk, Çerkes, Hintli, Tatar, Efganlı... unsurlardan Halifeler, Sultanlar, Melik'ler, Emirler, Atabekler, Beyler, Dayılar... dahil olmak üzere mezkûr Devletlerde icrayı Hükümet eden zevatın miktarı da 1195'e çıkmaktadır.."

S. nin bundan sonraki kısmında asıl konuya, Bolu ahalisine geçiliyor. Bu bahiste Bolu'nun İslâmdan önceki, sonraki tarihçesi anlatılıyor. Tedkikati beşeriye başlığını taşıyan kısım başbaşa tarihidir (Sf. 209-319).

Umumiyetle S. ler dünya tarihine ait bir girişle başlar ve ayrıca dünya vekayiine dair "*Fihristler*" düzenlerler. Değerli Bolu S. sinin "Giriş"i ve, "Fihristleri" de aynı vasıfda. Bir farkla: Tarihçimizde ağırlık merkezini Türklük teşkil etmekte, hatta daha ileri giderek "Turan" unsur ve mefhumu rol oynamaktadır.

M. Z. yi takip edelim: "Umumiyetle Avrupa tarihçileri akvami tarihiyeyi Samî, Ari, Turanî isimleriyle üçe ayırarak Samilerle Arileri beyaz ırka Turanileri de sarı cinse nisbet etmek, bu suretle Türkleri kendi cinsleri

M.Z.K. "Salnamesinde bahsettiği ve kendisine soyadı olarak seçtiği kazasında Konrapa adını taşıyan İlktepede öğrencileri.

olan beyaz soyun haricinde bırakmak istemişlerse de bu telakkinin ilmi esasa istinat etmediği, Türklerin sarı cinsten azma, değil, belki beyaz ırkın babaları ve dünyanın ilk insanları olduğu, son ilmi tedkikat ile anlaşılımdır. Gerçekten eski Türklerin vatanı olan Orta Asya, yani *Turan*, umumiyetle kabul edildiğine göre beşeriyetin mehdi zuhuru idi. Avrupalıların babaları olan akvami âriye Pamir yaylasının cenubundan, akvami Turaniyye de şimalden neşet etmiş, Sark ve Garb için yeni zamanlara kadar menşe- mühaceret olmuş idi. Tarihin başlangıcında Turan'ın garbindeki arazi gayri meskun, şarkındaki arazi ise merkezi Çin olan sarı ırkla, merkezi Orta Asya olan beyaz ırk arasında müşterek idi. *E. Reclus*'un "Umumi Coğrafya" sında söylediği gibi Asyanın en yüksek mahalli olan Tulan Yaylaları, tedricen kurumağa başlayınca... Turanî akvamın Şarka akına başlamıştı... İranlıların Turan'ların İskit'lerin, kendi tabirlerince Saka'ların Orta Asya bozkırlarından Garbe, Garbi-Cenubiye doğru göçleri pek eski, takriben 3400, hatta 4000 sene evvel idi..."

M. Zekâî, S. de geniş bir sosyal tarihin içine girecek malzemeye de yer veriyor. Türkiye'ye mahsus feodaliteye işte bir misâl. Müttegallibeden Hacı Emin Ağa, Mudurnu'da birçok kimselerin arazisini ele geçirmiş ise de ölümünden sonra hepsi bir surette sahibi aslılarının eline geçmiştir. Bir çok bigünahların boynuna zincir takup bu zinciri mandalara çek-tirerek dar gedikten geçirmek suretile ifna ettiği mütevatirdir. Sonraları tevbekâr olmuş, bir tarikata da intisap eylemiştir (Sf. 670). XIX. asırda Garb endüstrisi mamulleri karşısında uzvî bir inkişafı bizde de sanayii doğurabilecek küçük sanatların nasıl yıkıldığına bir misâl: Mudurnu'da iğne, ayna imalathanelerini Avrupa mamulâtı ortadan kaldırmıştır. Şimdi kasabada da Aynaacılar adlı bir çarşı vardır. Fakat ayna imalinden eser yoktur. Bazı köylerde zirai âletler imal edilmektedir. Şayak dokuyan köyler, köylerin onda birini teşkil etmektedir (Sf. 672).

Bolu S. yalnız belki ve ananevi olan konulara inhisar etmiyor. 700 e yakın sahifelik eser, aynı zamanda mahallî bir kültür tarihidir de. Yunus hakkında belli başlı bir bahisi muhtevi. Müellife göre Yunus Bolu'lu. Yunus'un Sakarya civarındaki köylerden birinde yetişmiş bir Türkmen köylüsü olduğu anlaşılıyor. (Sf. 474) diyen M. Z. şairin bir şiirini naklediyor:

*Derviş bağı boş olur
Gözü dolu yaş olur,
Koyundan yavaş olur
Sen derviş olamazsın!*

*Muhammed darılmazdı
Sen yine darılırsın
Bu darılmak sende var
Sen derviş olamazsın!*

*Derviş Yunus sen dahi
Her gördüğün kokarsın
Bu kakmacılık sende var
Sen derviş olamazsın!*

Altı asırdan beri Osmanlı Türklerinin ruhuna hakim olan Derviş Yunus gibi bir şahsiyeti yetiştiren Bolu, bununla iftihar etmelidir... Halveti tarikatinden olması çok muhtemeldir...

*Döğene elsez gerek
Söğene dilsiz gerek
Derviş gönülsüz gerek
Sen derviş olamazsın!*

S. nin tanıttığı şahsiyetler arasında Şinasi'ye de bir kaç sayfa ayrılmıştır. "Sicill-i Osmani"nin Bitlisli olarak gösterdiği İbrahim Şinasi, Bolulu bir topçu binbaşısının oğludur³. İlk Balkan harbinde babası şehit düşen Şinasi, İstanbulda Tophane dairesine kâtip olarak giriyor. Fransızcaya ilgi gösteren genç, Avrupaya gönderilen talebeler arasına sokuluyor. Paris'de iktisat, felsefe tahsil etmiş, bu arada Fransız Edebiyatına alaka göstermiştir. Yurda dönünce "Türkler arasında fikr-i hürriyetin şehbal-i tulüü" olan Tasvir-i Efkârda muharrirliğe başlamış, "nasıl yorulmak, usanmak bilmez bir himmetle ne kadar ciddiyet ve vukufle efkârı milleti tenvire çalıştığı" ni, ancak bu ilk Türk gazetesinin sahifelerini dikkatle okuyanlar anlarlar. Mustafa Reşit Paşa'nın himayesinden mahrum olunca Şinasi'nin de "kevkebi ikbalî kararmış", tekrar yurdu terkeylemiş, dönüşünden kısa bir müddet sonra 1288 de vefat etmiştir⁴... Gayet sade ve hakimane olan "Münacat" dan kelâm-ı kibar hâline girmiş beyitlerden bir kaç tane:

*Varlığın bilmez haceti kürrei âlem ile
Yeteri isbatına halk eylediği zerre bile*

**

*Bedbaht ona derler ki elinde cühelanın
Kahrolmak için kesb-i kemal-i hüner eyler!!*

**

*Ey Şinasi içimi havf-i ilahi dağlar
Sureti gerçi güler, kalb gözüm kan ağlar*

2) Erzurum hakkında yapılan neşriyatta şairi Bolu'ya bağlayan M. Z. K. acaba Sakarya'ya işaret edenlere mi katılıyor? Buna dair bir işaret yoktur.

3) "Sicilli Osmani"nin aldandığı pek iddia edilebilir mi? Çok muhtemel ki Şinasi'nin babası Bitlisli olsun, askerî vazife ile Bolu'da bulunurken Şinasi orada doğmuştur. Gerek Bitlis'de, gerek Bolu'da derinliğine ait tarihçeleri araştırılmağa değer.

4) Bk. Sf. 410-414. Konumuz olan 1922 Bolu S. nde şu haşiyeyi görüyoruz: "Şinasi'ye ait olan bu kısım mukaddema neşredilen S. için Mekteb-i Sultani Edebiyete Muallimi merhum Şeref Bey tarafından yazılmış ve intişar etmişti. Merhumun namını te'bid, ruhu mağfurunu şâd etmek için burada aynen nakledilmektedir." Bu haşiyenin altında da Ahmet Talat imzası görülüyor.

Tasvir-i Efkârdan başka Ceride-i Askeriye'de de Şinasi'nin makaleleri neşredilmiş, ömrünün sonlarına doğru bir "Mükemmel Kamus-u Osmanî" yazmağa başlamıştı. Hazırladığı büyük bir (Kamus)un tamamının Viyana kütüphanesinde mahfuz bulunduğu rivayet olarak kaydedilmektedir.

Sakarya ile ilgili bibliyografya denemesine S. lerin en yenisine ait biri ile son verirken, ele alınan S. nin Bolu kadar Sakarya ili için de bir kaynak olduğunu söyleyelim. Gerçekten eski bir Osmanlı ili olan Bolu, yeni bir Cumhuriyet ili sayılan Sakarya ile adetâ iç içe girmiş bulunuyor. Sakarya ile ilgili hiç bir araştırmacı Bolu S. sinden kendini müstağni sayamaz. Bizde bu mülâhaza ile bu S. ye yer veriyoruz ve S. lerin en son, tertip itibarıyla en mükemmel, Tarih görüşü yönünden en ilmi olanını veren M. Zekâi Beyin biyografisini araştırmamızın sonuna eklemeyi ka-
dırşınashk sayıyoruz.

Ben kendisini Bolu'nun yetiştirdiği değerli felsefeci ve Maarifci dostum Alıcıoğlu İrfan delaletile İstanbulda tanıdım. Fakat Zekai Konrapayı daha ziyade 1950 den sonra bazı Anadolu şehirlerinin tarihi ile meşgul olmak istediğim ve mevcut "Salname"leri incelediğim zaman "eseri" ile tanıdım. İlk dikkat ettiğim zaman gördüğüm husus bu Salname-lerden birisinin kelimenin tam manası ile "Orijinal", kendi nev'inde biricik olması idi. Gerçekten "Bolu Salmamesi" diğerlerinden ayrılıyordu.

Yüksek tahsilini İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih şubesinde yaptıktan sonra orta öğretimde Tarih, Coğrafya öğretiminde emeği geçen, bazan Mektep Müdürlüğünde bulunan Zekâi Bey çok sonraları emekli oldu. Hiç bir zaman araştırmacı olmaktan geri kalmayan Zekâi Konrapa emekli olarak önce İstanbul İmam Hatip Mektebinde "Siyer", daha sonraları Yüksek İslâm Enstitüsünde "İslâm Tarihi" disiplini kendisine verildi. Bu yeni öğretim müesseseleri çeşitli sebeplerden ötürü kolayca öğretici bulamıyordu. Z. Konrapa, Teşkilât için ele geçmez bir eleman oldu. Vazifesini aşk ve inançla ifa etti ve "eser" verdi. Biraz aşağıda bibliyografyasını tanıtacağız.

Elli yılı aşan öğreticilik devrinde yalnız Dersleri ve Ders kitapları ile kalmıyan kıymetli meslektaşım Zekâi Bey, Bolu ve İstanbul'un matbuatında tanınmış imza sahibi idi. Zekâi Konrapa'nın tam biyografisini hazırlıyacak bir araştırmacı eserini verdiği zaman 2. Meşrutiyet ve Cumhuriyet devirlerinin kültür dergilerindeki çoğu biricik sayılacak yazılarının koleksiyonunu karşısında hayranlık duyacaktır. Bazı gazete ve mecmua yazıları, yeni tetkiklere rehberlik edecek değerlidir. Tarih öğretici-

mindeki yanlışlıkları tanıtmayı ve düzeltmeyi düşünmüştür. Din öğretimine kendine mahsus esprili eserlerle hizmet eden Zekâî Bey, yorulmak bilmeyen bir gayret içindeyken 15 Haziran 1969 da İstanbul'da vefat etti.

Kelimenin tam manası ile lokal bir tarihçilik konusuna belli bir görüşle giren M. Z. K., bu görüşü Edebiyat Fakültesi talebeliği esnasında Abdürrahman Şeref ve Köprülüzade'nin telkinleriyle takviye etti. Mezun olduktan sonra memleketi olan Bolu, daha sonra Düzce orta mekteplerinde tarih ve coğrafya hocalığı yaparken çevresinin tarihi ile ilgilendi. Bu ilgilenme neticesinde yarım asır devam eden "Salnamecilik" ananesine yeni görüş ve düşünce getirdi. 1920, 1923 lerde "Bolu Salnamesi"ni hazırlayan müellifin çağırı Cumhuriyet devri ile İmparatorluk yerine geçen Türkiye'nin Dahiliye Vekâletince devam ettirilseydi, bugün mahallî tarihçeler serisi doğmuş olacak idi. Artık sonuna gelmiş olan "Salnamecilik" in ancak Dr. Faruk Sükan'ın şuurlu ve azimli hizmeti ile 1965 lerde yeniden doğduğunu "İl yıllıkları" ismi altında ortaya atıldığını gördük. Şimdiye kadar bu "yılbc"ların sayısı onbeşe çıkabilmiş, sonradan ardi kesilmiştir. Fakat "Bolu Salnamesi" gibi tek bir araştırmacıya mal olmuş bir "yıllık" vücade getirilememiştir.

Anlaşıldığına göre Türk Tarihçi görüşü uzun zamanlar vakanüvisçilik ile devam ettikten, lisanî türkçülük atmosferi içinde işlendikten sonra millî edebiyat ve tarih telakkisinde olgunlaşmağa başlıyor. İşte şöyle böyle 1910-1922 arasında bir Edebiyat Fakültesi mezunu memleketi olan Bolu'ya döndükten sonra beldesinin mahallî tarihçiliğine yeni bir tarih görüşü götürüyor ve "Bolu Salnamesi" ni yazmakla vazifelendiriliyor. Kendisini canla başla bu işe veren genç tarih muallimi bundan sonra "Bolu tarihçisi" diye tanınıyor. Sonradan birkaç Vilâyetinde tarihçisi görülmüş ise de M. Zekâî, ilmî görüş yönünden çok kuvvetli, millî düşünüş bakımından çok dinamiktir. Üstelik çevrenin iktisat tarihi sonra kültür ve din adamlarının biyografileri de "Bolu Salnamesi" ne bir başka canlılık ve renk vermiş bulunmaktadır. "Bugünkü Bolu" "Yarınki Bolu"... başlıklarını taşıyan bazı şehir sosyolojisi araştırmalarının ailesinde yazma olarak muhafaza edildiği haber verilmektedir⁵.

5) Merhum tarihcinin İslam Enstitüsü Hocalığından sonraki eserlerinin başlıcaları (Peygamberlerimiz. Maarif Vekâleti Basımı), (Peygamberlerimiz ve Aşere-i Mübeşşere), (Endülüs Tarihi...), basımını bekleyen eserlerdir. Bolu'nun münevverlerine ve kültür çevrelerine düşen (M. Zekâî Konrapa'yı tanıma ve tanıma) vazifesinin bulunduğunu hatırlatmak is-

Sakarya Sosyal Araştırmaları içinde bizim M.Z.K. ya burada yer vermeliğimizin sebebi, "Bolu" ile yeni teşekkül eden Sakarya Vilâyeti arasındaki sıkı yakınlık ve bağılıktır. Bu nokta, Sakarya bütünü içinde daima gözönüne alınmalıdır. Osmanlı devresinin başlangıcı, (tarihci M. Z. Konrapa'nın 1934 de soyadı olarak seçtiği Konrapa hâdiseleri ile ilgilidir.) Çevrenin Osmanoğullarının ilk zamanlarında başlayan iskânı ne kadar eski ise, Sakarya Vilâyetinin iskân sahası olması da o nisbette yenidir. Birinin eskiliğini, diğersinin yeniliği ise tamamlamakta bulunuyor. Bu yüzden Sakarya Bibliyografisinde çok ehemmiyetli bir kaynak olarak "Bolu Salmamesi" ni de eklemek zaruretini hissettik. Sakarya tarihçesi ise bu ekdeki bilgilerin, yenilerin, ışığı altında aydınlanmaktadır. Bu bakımdan, Bolu tarihçisi, aynı zamanda Sakarya tarihçesidir de. Aziz dostum M. Z. Konrapa'yı bu ikinci vasfı ile bu sahifelerde minnet ve şükran duygularıyla hatırlarken bu çok çalışkan ve gayretli ilim adamına Allah'tan rahmet dilerim.

teriz. Bu hususta tanınmış milliyetçi şair ve bu ve busırada vefat haberini teessürle duyduğumuz F. Cemal Oğuz'un M. Z. K. nin üç sene önce vefatı vesilesi ile T.M.B. nin (Bilgi) Mecmuası (Sayı: 267) nde neşrettiği değerli biyografik ve bibliyografik inceleme, kıymetli bir rehber olabilir.

